

І. ОГІЄНКО І НАЦІОНАЛЬНО-МОВНІ ПРОБЛЕМИ

Мовна особистість Огієнка представлена як варіант розв'язання національно-мовних проблем.

Проголошення Україною незалежності з-поміж інших проблем особливо загострило мовну. Питання вивчення мов виходять за рамки методичних, вони стають питаннями культури, ідеології, політики, точніше національно-мовної політики, оскільки мова – одна з важливих ознак нації, а взаємодія людей у суспільстві відбувається передусім як взаємодія мов.

У кінці XX – на початку XXI століття переважна більшість країн світу – це багатонаціональні, а отже і багатомовні держави. Історія свідчить, що будь-яка багатонаціональна держава здійснює певну національно-мовну політику, відкрито декларуючи або приховуючи її. Прикладом відкритого проголошення і здійснення такої політики була політика великодержавного шовінізму уряду царської Росії. Прикладом прихованої національно-мовної політики може служити політика уряду СРСР, який стверджував рівність націй і мов, заперечував існування державної мови, а російську мову проголосив мовою міжнародного спілкування, однак російська мова виконувала функції державної мови багатонаціонального СРСР.

Історичний досвід реалізації національно-мовної політики у багатонаціональних державах становить значний інтерес і може прислужитися справі запобігання міжетнічних конфліктів. Наприклад, у США відкрито проголошено державною англійську мову. І хоча у цій країні живуть люди різних рас, націй, віросповідань, володіння англійською мовою – неодмінна умова отримання престижної роботи, водійського посвідчення, навчання у вузах тощо. У Швейцарії, за даними енциклопедичного словника [1:1520], три державних мови: німецька (65%), французька (18%), італійська (12%), а з 1938 року до цього списку приєдналася четверта державна мова – ретороманська (50 тис. населення) [2:76]. У Фінляндії дві державних мови фінська і шведська [1:1427]. Цікаво, що у Південно-Африканській Республіці після скасування в ній режиму Преторії було проголошено 11 державних мов, щоб запобігти міжплеменній ворожнечі. В Індії з наданням їй незалежності (після 2-ої світової війни) і утворення Республіки Індія (1950р.) як державну мову спершу було прийнято мову колишніх колонізаторів (англійську), а пізніше мову гінді [1:494; 2:65]. Тимчасове використання мови колишніх колонізаторів пояснюється тим, що, згідно з національними традиціями, в Індії навчали письма, грамоти за ведами, а до них не мали права доторкатися представники нижчих каст (в Індії панує і освячена індуїзмом общинно-кастова соціальна структура), тоді як англійська мова забезпечувала доступ до грамоти всім прошаркам суспільства. Отже, історичний досвід національно-мовної політики багатонаціональних держав досить різноманітний.

На рубежі тисячоліть Україна теж становить собою багатонаціональну державу. Окрім титульної нації, в ній проживають росіяни, поляки, євреї, татари, угорці, чехи, молдаване та інші народи. Повний список і чисельність представників національних меншин буде встановлено після перепису населення. Та вже сьогодні можна говорити про те, що найбільшою діаспорою є російська, яка, за останніми офіційними даними, становить 11 млн. 340 тис. чоловік [3:4]. Саме чисельність російської діаспори частіше усього спричиняє загострення національно-мовних відносин в Україні, що нерідко використовується у політичній боротьбі, особливо напередодні виборів до Верховної Ради. Донині в активі партій лівого спрямування використовуються гасла про надання російській мові як мові найбільшій нацменшини статусу другої державної, визнання росіян особливою нацменшиною, а саме – суперменшиною. Вчені України відкидають такий термін і схиляються до терміну "діаспора", який визнають нейтральним порівняно з терміном "нацменшина". Аналізуючи світовий досвід багатонаціональних держав, вони виділяють чотири типи діаспор, серед яких: репатріанти, маргінали, асимілянти, бікультурали [3:24].

Репатріанти (від: ре – повернення, патрія – батьківщина) – це представники такої діаспори в Україні, які активно підтримуються материковою культурою, виховуються у дусі патріотизму і до певної міри ізоляціонізму. У них підкреслений інтерес до культури своєї історичної батьківщини, що виявляється у прагненні навчити своїх дітей мови предків, сповідувати релігію, що панує на історичній батьківщині. Відношення до культури народу, серед якого живуть представники цієї діаспори, дещо відчужене і до певної міри агресивне. За умов, коли історична батьківщина має достатньо високий рівень економічного і культурного розвитку, представники цієї діаспори намагаються виїхати на свою історичну батьківщину, послати своїх дітей на навчання, а при можливості й на постійне місце проживання. У сучасній Україні прикладами цього типу діаспори можуть бути, по-перше, поляки (сповідують католицизм, зберігають і підтримують мову, звичаї в родині, охоче переїжджають жити в Польщу), по-друге, – євреї (сповідують іудаїзм, дотримуються національних та релігійних традицій в родині і охоче від'їжджають жити до Ізраїлю). Цей тип діаспори вчені характеризують як майбутніх емігрантів, а їх від'їзд розцінюють як втрату для України, адже це здебільшого освічені, культурні люди, яким властива ділова активність. Проте і для них від'їзд на історичну батьківщину – це серйозне життєве випробування. На місці свого нового розселення їм слід адаптуватися. Мешканці цих країн нерідко зустрічають їх з пересторогою, побоюванням, недовірою. Це пояснюється тим, що емігранти, повернувшись на батьківщину, об'єктивно приносять з собою (оскільки несуть у собі) соціокультурні моделі та стереотипи не вітчизняної, національної, а другої культури, культури країни, де вони мешкали як діаспора. Отже, у рідній країні вони теж можуть відчувати свою "іншість", як відчували її в країні, з якої поїхали. Виходячи з цього, вчені визнають, що національно-мовна політика в Україні має бути скерована на підтримку представників цього типу діаспори, на утворення

сприятливих умов для самореалізації їх культурних потреб, оскільки усе це могло б запобігти їх виїзду з країни. Слід зазначити, що саме такою є концепція ставлення до поляків, що мешкають в Україні, з боку керівництва Польщі, про що офіційно заявляв Президент Олександр Квасневський під час візиту до Житомира (1997 рік).

Другий тип діаспори – маргінали. Їх ще часто називають мігрантами (від мігрувати – переміщатися з місця на місце; птахи мігрують у більш сприятливі кліматичні умови). За своєю соціокультурною сутністю представники цієї діаспори напівкультурні або малокультурні люди. Своїх дітей вони виховують у безкультурному або малокультурному просторі. Їх відношення як до культури своєї історичної батьківщини, так і до культури країни, де вони мешкають, поверхневе, байдуже, хоча зовні вони можуть декларувати інтернаціоналізм. Їх інтереси прагматичні, вони завжди зорієнтовані туди, де їм вигідно. Швидше за все саме вони складають економічно рентабельну групу "гастербайтерів", а за сприятливої нагоди – поповнюють групу емігрантів. Однак, на відміну від репатріантів, вони виїжджають не обов'язково на свою історичну батьківщину, а туди, де краще живеться, наприклад, росіяни і поляки, що виїжджають на постійне місце проживання в Ізраїль, євреї, що оселяються в Німеччині, США тощо. Вчені прогнозують, що саме ця група населення України становить найбільшу загрозу для двох культур (історичної батьківщини і України), оскільки саме вона стає тим люмпенізованим (у культурно-соціологічному сенсі) прошарком, який може створювати в обох державах нестабільність, а також за певних умов стати бажаною опорою для будь-яких реакційних рухів. Це, образно кажучи "п'ята колона". Вони завжди готові продатися на вигідних умовах. Культура і духовність їх не цікавлять, ними не ціняться, для них матеріальні блага передусім і над усе. Вчені визнають, що до вимог цієї частини населення України слід ставитися обережно.

Третій тип діаспори – асимілянти. Представники цього типу повністю переходять в культуру країни, де мешкають. На перший погляд, це може здатися найбільш оптимальним варіантом. Однак, аналізуючи психологічну сторону цього варіанту, соціолінгвісти та психолінгвісти приходять до висновку, що справа значно складніша, ніж може здаватися. Асимілянти вимушені (хоча і внутрішньо, психологічно) весь час доводити свою повноправність, вартісність у рамках іншої культури. Це може спричинити формування у них комплексу соціальної і культурної меншовартості. Нерідко вони долають цей комплекс у формі загостреного, екстремістського "нового патріотизму", тоді для самоствердження вони "біжать попереду потяга". Наприклад, так чинять ті росіяни, що формують українізацію, доводять її до абсурду і цим шкодять справі.

У романі російського письменника-класика М.Ю. Лермонтова "Герой нашего часу" є такі рядки: "Меня невольно поразила способность русского человека применяться к обычаям тех народов, среди которых ему случается жить; не знаю, достойно порицания или похвалы это свойство ума, только оно доказывает неимоверную его гибкость". Звернемо увагу на те, що письменник чесно зізнається у своїх ваганнях між схваленням і засудженням здібності росіян асимілюватися. Можливо, саме ця риса, окрім великодержавної політики СРСР, забезпечувала росіянам здатність комфортно почувати себе в усіх куточках Радянського Союзу, скрізь займати позицію культурного лідера, посуюваючи представників національної культури. Зазначимо, що росіянам легко було асимілюватися у російськомовній радянській Україні, однак при цьому більшість з них не бажала вивчати українську мову.

Вчені, образно кажучи, розцінюють асимілянтів як "міну уповільненої дії". Вона обов'язково розірветься, от тільки час події може бути більш або менш відстроченим і осколки можуть вразити і оточуючих, і самих асимілянтів.

Нарешті, четвертий тип діаспори – це бікультурали (а часто і полікультурали). Це ті, хто усвідомлює свою причетність до двох (а часто і трьох, чотирьох) культур одночасно. Вони однаково вболівають за долю батьківщини, звідки родом, і батьківщини, де живуть, працюють, виховують дітей. Це люди високої культури і високого рівня освіченості. До них ми з гордістю можемо зарахувати українця Миколу Гоголя, що став класиком російської літератури. Мовознавці, які досліджували мову його творів, визнають, що донині жодному майстру слова не вдалося створити подібного дива: відтворити світ українського народу, показати його дух, силу, ментальність російським словом. До бікультуралів можна віднести українця Тараса Шевченка, що став класиком української літератури. Живучи в Петербурзі, він спілкувався російською мовою, цією мовою вів щоденники, а відбуваючи заслання, підписував свої малярські роботи. У такий спосіб український геній віддавав належну шану і подяку тим росіянам, які викупили його з кріпацтва, які дарували тому, хто був завжди вільний духом, волю фізичну. Бікультуралом (і навіть полікультуралом) була Леся Українка, поетеса, що вже своїм псевдонімом підкреслила і своє походження, і свій патріотизм, а водночас володіла усіма поширеними у Європі мовами.

Бі-, а точніше полікультуралом був наш земляк Іван Огієнко, що знав декілька мов, серед яких старогрецьку, старослов'янську, церковнослов'янську, латинську, польську. Його перу належить монографія "Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян" (Варшава, 1927), "Пам'ятки старослов'янської мови V-XI віків" (Варшава, 1929), "Історія церковнослов'янської мови. Короткий науково-популярний нарис" (Варшава, 1931). Викладаючи у російськомовному в ті часи Київському університеті святого Володимира, І. Огієнко написав російською мовою "Курс украинского языка. Из лекций по истории украинского языка. Пособие для студентов, учителей и учащихся старших классов учебных заведений" (Київ, 1918) [4]. Це справді був подвиг. В умовах панування російської мови як державної не було іншої можливості представити рідну мову.

Перу І.Огієнка належить 12 ґрунтовних праць з русистики, серед яких словники, що неодноразово перевидавались. Це "Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи" (Київ 1910), обсягом у 180 сторінок; "Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения" (Київ, 1911), обсягом у 176 сторінок; "Об ударении в собственных именах исторических лиц, писателей, деятелей и

т.п." (Київ, 1912) обсягом у 88 сторінок; "Пособие по стилистике русской речи" (Київ, 1911, 1912, 1914, 1915) обсягом у 180 сторінок; "Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке" (Київ 1912) обсягом в 192 сторінок; "Орфографический словарь (близько 2500 слів); "Справочная книжка по русскому языку" (Київ, 1914) обсягом у 320 сторінок; "Словарь военно-исторических терминов (Київ, 1914) обсягом у 180 сторінок, "Иноземные элементы в русском языке: История проникновения заимствованных слов в русском языке" (Київ, 1915) обсягом у 136 сторінок; "Наглядная таблица для изучения русской орфографии: Пособие для изучения и повторения" (Київ, 1915); "Правильность и чистота русской речи применительно к нуждам нашей школы" (Радомысль, 1916), обсягом у 16 сторінок.

У книзі "Українська культура" професор І. Огієнко, простежуючи українсько-московські літературні відносини, не лише стверджує благотворний вплив української літератури на московську, але й наголошує на необхідності налагодження братерських взаємин української і російської культури – близької нам, культури рідної, бо й ми ж самі добре доклали до неї своїх рук...[5:237].

Як бачимо, бікультуралі – це культурні мости, що з'єднують народи і державу. І водночас вони культурні чатові, які завчасно "діагностують" соціокультурні деформації, потенційну небезпеку у національному розвитку країн. Ось чому Іван Огієнко виїхав з радянської України. Сьогодні у незалежній Україні постать Івана Огієнка є дороговказом у вирішенні питань національно-мовної політики. Молодому українцю, що хоче бути культурним і визнає себе європейцем, слід знати перш за все рідну мову, яка є державною в країні, знати глибоко, ґрунтовно. А це можливо лише тоді, коли будеш знати не тільки одну (хай навіть і рідну!) мову. Знання мов збагачує, облагороджує, формує толерантну особистість. Надзвичайно важливо усе це для філолога. На філологічному факультеті Житомирського педуніверситету студенти мають можливість вивчити українську, англійську, німецьку, російську, польську, чеську, старо-слов'янську та латинську мови. І це підтвердження того, як ми шануємо постать нашого земляка Івана Огієнка, його роль у контексті української і світової культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Советский энциклопедический словарь. –М.: Советская энциклопедия, 1979. –1600с.
2. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. –К., 2000. –368с.
3. Русское образование в Украине в контексте международного опыта: Материалы международной научно-практической конференции. –К., 1995. –242с.
4. Огієнко І.І. Курсь українського мовознавства. Пособіє для студентів, учителів і учасників старших класів навчальних закладів. Вид. 2-е., доп. –К.: Вид-во кн. маг. Е. Череповського, 1918. –321с.
5. Огієнко І. Українська культура. –К., 1991. – 141с.

Матеріал надійшов до редакції 14.11.2001 р.

Н.К. Місяць. И.Огиенко и национально-языковые проблемы.

Языковая личность И. Огиенко представлена как вариант решения национально-языковых проблем.

N.K. Misyats I. Ogiyenko and national language problems.

The linguistic personality of I. Ogiyenko is considered as a variant of solving national language problems.